't Vagevenster 08

Heemkundevereniging

BERCHS-HEEM

Bestuur Heemkundevereniging Berchs-Heem:

Jan van der Burgt
voorzitter
Molenweg 44
5351 EV Berghem
tel. 0412 - 401183

Herman van de Camp
secretaris
Burg. van Erpstraat 61
5351 AS Berghem
tel. 0412 - 401327

Lambert van Hintum
penningmeester
Clausstraat 5
5351 CJ Berghem
tel. 0412 - 402515

Riny Gremmen,
Zevenbergseweg 31
5351 PG Berghem
tel. 0412 - 402141

Adrie Dollevoet
Spaanderstraat 7
5351 BA Berghem
tel. 0412 - 401428

Jo Hoeks-van Thiel
Harenseweg 1a
5351 NG Berghem
tel. 0412 - 401868

Ans den Brok
St. Willibrordusstraat 21
5351 ED Berghem
tel. 0412 - 401214

Redactie 't Vagevenster:
Adrie Dollevoet
Peter Hoefnagels
Jo Hoeks-van Thiel

Eindredactie en vormgeving:
Bert Akkermans

Inleveren kopij 't Vagevenster:
St. Willibrordusstraat 15n,
5351 ED Berghem
tel. 0412 - 402424

Aanleveren kopij:
indien mogelijk op diskette,
WP-formaat.
Kopij, foto's en ander aangeleverd materiaal worden na plaatsing geretourneerd.

Leden van Heemkundevereniging Berchs-Heem krijgen het verenigingsinformatie- en nieuwsblad, 't Vagevenster, gratis thuisbezorgd.

Losse nummers f. 6,-
exclusief verzendkosten,
aan te vragen bij de secretaris:
Herman van de Camp
Burg. van Erpstraat 61
5351 AS Berghem
tel. 0412 - 401327

Rekeningnummer Rabobank:
1065 16 817
t.n.v.: Heemkundevereniging
Berchs-Heem

K.v.K. nr. V219728

't Vagevenster nummer 8, december 1995

Inhoud

Wie was de baas, pastoor of burgemeester?
Rel in Berghem om het dansen
tijdens de kermis, oktober 1919 246
L.P. van den Heuvel
Berghem, eind 19e begin 20e eeuw 246
St. Willibrordus-parochie 249
Pastoor C. van Tetering en kapelaan J. Kitslaar 250
Burgemeester J. Keijzer 253
Wethouder J.L. Klerks 254
De kermisrel 255
In de doofpot 260

Noodziekenhuis 1944-1945
Maria en Jantje Hendriksen evacuée-verpleegsters
in Berghem 263
Herman van de Camp en Gerrit Laurenssen
Op de Wageningse Berg 264
Zusters van Liefde 265
Patiënten en slachtoffers 266
't Mollestraatje en omgeving 268
Naar de kerk en pater Broess 271
Naar huis terug 272

Van de Redactie

In dit nummer van 't Vagevenster twee historische artikelen.
Het eerste artikel is van Lambert van den Heuvel uit Heesch.
Berghem, oktober 1919. Onder de preek van kapelaan J. Kitslaar verlieten burgemeester J. Keijzer en een deel van de gelovigen, onder groot tumult, de kerk. Het "dansen" met de kermis was de aanleiding. Een botsing tussen geestelijkheid en gemeentebestuur. De kern van de zaak was: wie bepaalde dat er gedanst werd, pastoor of burgemeester? Mgr. A. Diepen, bisschop van het bisdom 's-Hertogenbosch, bemoeide zich persoonlijk met de zaak.
Het tweede artikel is van Herman van de Camp en Gerrit Laurenssen. Een brief met het adres "Aan Berghem bij Oss" met de toevoeging "Vroeger Noodziekenhuis" kwam via het bejaardenhuis bij de heemkundevereniging terecht. Het gaf aanleiding voor een opmerkelijk verhaal. Mevrouw Maria Doets-Hendriksen uit 's-Gravenhage wilde laten weten dat ze Berghem, na vijftig jaar, nog niet vergeten was.

WIE WAS DE BAAS, PASTOOR OF BURGEMEESTER?
Rel in Berghem om het dansen tijdens de kermis, oktober 1919

Inleiding

Berghem kreeg in 1919 te maken met een grote, ordinaire rel tussen pastoor C. van Tetering en kapelaan J. Kitslaar enerzijds en burgemeester J. Keijzer. Het dansen tijdens de kermis in oktober 1919 was de directe aanleiding voor de ruzie. In de bisschoppelijke archieven in 's-Hertogenbosch wordt deze ruzie als de "kermisrel" aangeduid. Een treffende benaming.
De strijd ging niet alleen om het probleem of er gedanst mocht worden, maar ook om de vraag wie dat bepaalde; de pastoor of de burgemeester.
De volgende vragen komen in dit artikel aan de orde: Hoe verliep de hoogoplopende ruzie tussen pastoor en kapelaan enerzijds en de burgemeester anderzijds? Ging kapelaan J. Kitslaar in zijn preek op zondag 12 oktober 1919 te ver? Burgemeester J. Keijzer liep tijdens de preek, de kapelaan van repliek dienend, luid protesterend de kerk uit. Veel gelovigen volgden zijn voorbeeld. Wie trok er aan het langste eind? Was er uiteindelijk een "winnaar"?

Berghem, eind 19e begin 20e eeuw

De Maaskant, gelegen in het noordoostelijk deel van Noord-Brabant, was van oudsher een agrarisch gebied. Het maakt deel uit van het Maasland, een van de vier kwartieren in de oude Meierij van Den Bosch. Ruwweg genomen is dit de streek tussen in het zuiden de lijn Grave-Den Bosch en in het noorden de Maas. De Maaskant stond bekend als een arme streek, niet alleen materieel maar ook sociaal-economisch en cultureel.
De eeuwenlange jaarlijkse terugkerende overstromingen van de Beerse Overlaat die het gebied teisterden, waren hiervan de grootste oorzaak en zorgden er voor dat de Maaskant een geïsoleerde en achtergebleven "vergeten hoek" in noordoost Noord-Brabant was.
Steeds weer keert de Beerse Overlaat terug in de historie van het Maasland. Tot aan de Tweede Wereldoorlog heeft deze overlaat een zeer nadelige invloed gehad op de ontwikkeling van het gebied.
Deze Beerse Overlaat ontstond in de 13e eeuw, om de dijken aan de Gelderse zijde te ontlasten. Tussen Cuijk en Grave bleven stukken land onbedijkt, waardoor het Maaswater bij een hoge stand (ca. 10 meter) nabij Beers een zogenaamde traverse deed ontstaan. Als gevolg van de jaarlijkse overstromingen stond het land vaak tot ver in april onder water, hierdoor was de bodemstructuur slecht.
Langs de Maasoevers in het noorden van het Maasland, bestond de grond uit zware rivierklei. Meer zuidelijk gelegen ging de bodem over in hoger gelegen schrale zandgronden. Intensieve bewerking van de gronden had een gering resultaat door de werking van het Maaswater. De bodem was nauwelijks geschikt voor akkerbouw. De boeren gaven de voorkeur aan veeteelt, omdat weiland anders dan bouwgrond weinig bewerking kende. Een ander gevolg van de geringe belangstelling voor een intensieve bewerking van het land was het grootgrondbezit en de jaarlijks terugkerende "grondverpachting".
De kleine keuterboeren in de Maaskant waren bijna allemaal pachtboeren. Het notarisgeslacht Bijvoet – sinds 1825 in Berghem woonachtig en werkzaam – speelde een overheersende rol bij de jaarlijkse verpachtingen van deze weide- en landbouwgronden.
Omdat de percelen telkens voor één jaar gepacht moesten worden wist men als arme pachtboer namelijk aan het einde van het seizoen niet of hetzelfde stuk land wéér herpacht kon worden, waardoor veel roofbouw werd gepleegd. Bemesting van de gepachte percelen met stal- en/of kunstmest kwam nauwelijks voor.
Nog een gevolg van de Beerse Overlaat was het ontbreken van voldoende goede verbindingen in de Maaskant en ook het overige Maasland. Door gebrek aan een behoorlijk wegenstelsel, veelal zand- en grindwegen, waren de landbouwgronden en de "buitenwereld" slecht bereikbaar.
In 1942 pas kwam er een einde aan de bijna zevenhonderd jaar wateroverlast in de Maaskant, toen "de Beerse Overlaat" door het ambitieuze plan van ir. C. Lely definitief werd gesloten.

Berghem en de invloed van de industriële revolutie

In de tachtiger jaren van de vorige eeuw kwam de spoorwegverbinding 's-Hertogenbosch-Oss-Nijmegen definitief tot stand. Deze spoorlijn ging in west-oost richting dwars door Berghem. De spoorlijn betekende een sterke impuls voor de opkomende industrie in Oss, dat bovendien een tramverbinding kreeg met Uden-Veghel. Berghem profiteerde van de industriële groei van Oss.
De agrarische structuur in Berghem veranderde langzaam: naast het agrarische bevolkingsdeel zou het aantal industriearbeiders steeds blijven groeien. De meeste arbeiders pendelden te voet of anderszins naar de fabrieken van de buurgemeente Oss.
Het treinverkeer bracht letterlijk en figuurlijk verandering voor dorp en parochie: letterlijk omdat het treinverkeer overdag maar ook 's nachts de eeuwenoude "landelijke rust" verstoorde; figuurlijk omdat de komst van de trein duidelijk een teken was van de nieuwe tijd die zich kwam aankondigen.
Berghem raakte uit zijn isolement. Veel Berghemnaren reisden per trein, Berghem had een eigen spoorwegstation, naar Den Bosch, Nijmegen en verder.

Nieuwe maatschappelijke, politieke en culturele ideeën kregen zo sneller invloed. De vroegere samenleving kwam in onrustiger vaarwater terecht en de veranderingen waren eind 19e eeuw niet meer te stuiten. B. van Herpen en P. van de Sluijs concludeerden in hun onderzoek "Werk en werkeloosheid in Oss 1918-1920", dat de overgang van een agrarische naar een industriële maatschappij rond 1914 grotendeels was voltooid. Toch wil dat niet zeggen dat de boerenbevolking geheel was geïntegreerd in de industriële structuur van de nieuwe tijd.
De Volks- en Woningtelling van 1919 uitgevoerd door het Centraal Bureau voor de Statistiek geven voor Berghem de volgende cijfers: het aantal inwoners bedroeg 2286; 456 bewoonbare huizen, waarvan 78 huurwoningen. De eigen huisbezitters zullen niet allemaal zelfstandige ondernemers geweest zijn. Men mag aannemen dat de bewoners van de huurwoningen meestal niet tot de boerenstand en neringdoenden behoorden. Dat zou betekenen dat er ongeveer 400 personen tot de arbeidende klasse behoorden.
Voor Berghem zijn helaas geen cijfers beschikbaar wat betreft het aantal arbeiders dat in Oss werkte, maar we nemen aan dat in 1919 dagelijks tientallen arbeiders uit Berghem in de Osse industrieën werk vonden in de wolindustrie, exportslagerijen en de produktie van kunstboter. Direct na de eerste wereldoorlog kwam in Oss de groot-industrie pas goed op gang.

De ambachten en nijverheid die Berghem omstreeks 1919 kende, hadden een moeilijk bestaan, omdat zij voornamelijk voor de lokale markt produceerden en eveneens nog onderling moesten concurreren. Meestal waren deze bedrijfjes eenmanszaken.

Ambachten en nijverheid in Berghem in 1919:

windmolens	3	kleermakers	4
timmermanswinkels	5	zadelmakers	1
metselaarsbazen	5	broodbakkers	6
smederijen	4	schildersbedrijven	2
rietdekkers	4	klompenmakers	13
schoenmakers	2	zuivelfabriek	1

Tijdens de eerste wereldoorlog maakten de meeste boeren een moeilijke tijd door. De overzeese handel lag stil en de agrariërs werden verplicht tot het leveren van hoeveelheden graan, runderen en varkens tegen prijzen, die door de overheid waren vastgesteld. Deze prijzen lagen in het algemeen aan de lage kant. Het was eveneens moeilijk om aan goed zaaigraan en goede pootaardappelen te komen.

Naast vele tientallen arbeiders woonden in Berghem verder nog:
- enkele gemeenteambtenaren;
- een vijftal onderwijzers van de plaatselijke jongensschool;
- een 20-tal reguliere zusters, die de zorg hadden voor het zogenaamde oude mannen en oude vrouwenhuis en de zorg voor het lagere onderwijs aan meisjes en het kleuteronderwijs;
- verder een tweetal veldwachters met hun gezinnen en enkele klerken;
- de notaris, de pastoor, de kapelaan, de directeur van de stoomzuivelfabriek, het hoofd van de jongensschool, de burgemeester en de wethouders behoorden bij de notabelen van het dorp.

St. Willibrordus-parochie

Berghem is heel lang nauw verbonden geweest met Oss. Niet alleen wat betreft de ligging, maar ook bestuurlijk, economisch en kerkelijk. Oss is ook nu nog de centrumplaats van het Maasland.
In de 12e eeuw maakten Berghem en Oss nog deel uit van één gemeente, maar in de loop van diezelfde eeuw kreeg Berghem een eigen schepenbank en in 1677 werden de laatste kerkelijke banden doorgesneden. Daarvoor viel de kerk te Berghem officieel onder het pastoraat van Oss. In 1677 werd Berghem een zelfstandige parochie met een eigen pastoor.

Sinds de val van 's-Hertogenbosch (door de verovering van Frederik Hendrik in 1629), maar sterker nog na de vrede van Munster in 1648 had de Hervormde Kerk alle moeite gedaan om Staats-Brabant en dus ook de katholieken van Berghem te bekeren tot "de ware gereformeerde religie" en de katholieken af te brengen van hun "paapse stoutigheden". Het is bekend dat die pogingen van de protestantse kerk op een mislukking uitliepen. Mede hierdoor is tot op dit moment nog de grote meerderheid van Berghem katholiek. In het jaar 1919 gold dat nog sterker. Van de ongeveer 2300 katholieken praktiseerden in 1919 2150 parochianen. Wanneer we bij dit laatste getal de kinderen tot zeven jaar (het jaar van hun eerste communie) optellen, dan kunnen we daaruit de conclusie trekken dat bijna iedereen praktiseerde.
Wie dat niet deed werd door de overige katholieken met de nek aangekeken en maakte ook geen kans op een eventuele ondersteuning van de St. Vincentiusvereniging wanneer zo iemand in behoeftige omstandigheden kwam te verkeren.
De St. Willibrordus-parochie had dezelfde grenzen als het dorp Berghem. Parochie en dorp zijn gelegen op het overgangsgebied van klei en zand: rivierklei in het noorden en hoger gelegen zandgronden in het zuiden.

Pastoor C. van Tetering en kapelaan J. Kitslaar

Pastoor C. van Tetering was geboren te Zevenbergen op 8 september 1853. Na zijn priesterwijding in 1878 was hij werkzaam als kapelaan te Velddriel en Aarle-Rixtel. In 1899 werd hij door Mgr. Van de Ven, bisschop van het bisdom 's-Hertogenbosch, benoemd tot pastoor van de St. Willibrordus-parochie te Berghem.

Van zijn voorganger pastoor C. van Asten, erfde hij een noodkerk, omdat de parochiekerk in 1895 door brand was verwoest. Bij het bouwen van een nieuwe parochiekerk heeft pastoor C. van Tetering veel ijver en inzet getoond en in 1902 reeds werd de in neo-gotische stijl gebouwde kerk in gebruik genomen.

Tijdens zijn pastoraat en mede door zijn initiatief kwam in 1905 een tehuis voor oude mannen en vrouwen tot stand en in 1922 was de pastoor de grote stimulator voor de realisatie van het katholieke bijzonder onderwijs. Verder ontstonden tijdens zijn pastoraat de volgende standsorganisaties: N.C.B. (Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond), de R.K.W.V. (Rooms-Katholieke-Werklieden-Vereniging) en de R.K.M.B. (Rooms-Katholieke Middenstandsbond) en richtte hij mede het Wit-Gele Kruis en de Wijkverpleging op.

Pastoor Van Tetering was geboren in 1853, in een tijd waarin de industriële revolutie in Nederland nog in de kinderschoenen stond. Afkomstig uit een agrarisch milieu heeft hij daardoor mogelijk minder oog gehad voor de problemen van de arbeider. Anderzijds heeft hij door zijn inzet voor de totstandkoming van de standsorganisatie en andere katholieke zaken laten blijken dat hij zijn eigen tijd verstond.

Pastoor C. van Tetering besteedde eveneens veel aandacht aan het goed functioneren van de St. Vincentiusvereniging. Deze vereniging stelde zich tot doel om hulpbehoevende parochianen te steunen.

De pastoor was een vroom man die veel tijd inruimde voor gebed. De zondagsmis duurde gemiddeld anderhalf uur. De pastoor vond het uitspreken van de consecratie-woorden zeer belangrijk. Hij deed dit steeds met de grootste zorgvuldigheid.

Deze brave en bescheiden pastoor paste goed in de periode, waarin de katholieke kerk in Nederland een volkskerk was. Overtuigd van de goede katholieke zaak probeerde hij al zijn schapen binnen de kerk te houden. Door zijn zachtaardig karakter zocht hij geen conflicten en problemen. Hij probeerde door overleg moeilijkheden op te lossen en bij tegengestelde meningen de scherpe kantjes er van af te halen. Deze eigenschap kwam hem tijdens de "kermisrel" goed van pas.

C. van Tetering, pastoor te Berghem van 1899 tot 1937

Kapelaan J. Kitslaar was in 1880 te 's-Hertogenbosch geboren. Na zijn priesterwijding in 1905 werd hij kapelaan van de St. Willibrordus-parochie te Berghem, waar hij zou blijven tot 1925. Kapelaan Kitslaar was meer een priester van de moderne tijd. Dit was waarschijnlijk mede beïnvloed door zijn stedelijke afkomst en door de geest van de tijd. De katholieke kerk besteedde na de encycliek Rerum-Novarum meer aandacht aan het sociale vraagstuk. Deze encycliek, die door de bisschoppen en de plaatselijke geestelijkheid "vertaald" moest worden, zal zeker ook J. Kitslaar beïnvloed hebben. Zo toonde de kapelaan duidelijk belangstelling voor de stoffelijke en geestelijke vooruitgang van de parochianen. Door zijn ijver werd al in 1905 de plaatselijke afdeling van de Rooms-Katholieke-Werklieden-Vereniging opgericht. Deze bond behartigde zowel de materiële als de culturele belangen van de arbeiders. De materiële belangen werden gesteund door op te komen voor een redelijk loon en betere woningen. De culturele belangen werden o.a. bevorderd door de oprichting van een zangkoor en een toneelclub (beide als onderdeel van de R.K.W.V.). Verder werd het lezen van goede betrouwbare boeken bevorderd door de plaatselijke Vincentius-bibliotheek. Hij bracht regelmatig een bezoek aan de uit zijn parochie afkomstige arbeiders die in het Duitse Ruhrgebied werkten.

Naast de genoemde verenigingen was hij de initiatiefnemer bij de oprichting van het Wit-Gele Kruis. Sommige Berghemse agrariërs beoordeelden kapelaan J. Kitslaar als te progressief, omdat naar hun mening in een boerendorp alleen een goed functionerende N.C.B. nodig was.

Een bewijs voor de sociale activiteiten van kapelaan J. Kitslaar vormde eveneens zijn ijver voor het oprichten van de plaatselijke

J. Kitslaar, kapelaan te Berghem van 1905 tot 1925

R.K. Geitenfokvereniging. Deze vereniging werd vlak na de eerste wereldoorlog opgericht. De geit was de melkleverancier voor het arbeidersgezin. De oprichting van deze plaatselijke vereniging was een belangrijke sociale gebeurtenis. Hij ging daarbij van de gedachte uit, dat samenwerking tussen de mensen, op deze manier, tot een groter onderling vertrouwen zou uitgroeien. Voor vele arbeidersgezinnen en keuterboeren bleef de geit tot na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke melkleverancier.
Kapelaan Kitslaar was een bewogen priester die alles deed voor de instandhouding en bevordering van de goede katholieke orde. Daartoe behoorde het trouw bezoeken van de wekelijkse zondagsmis en het zich aansluiten bij katholieke organisaties. Hij was na pastoor C. van Tetering een priester die "Roomsch was in alles" met het doel alle parochianen te bereiken en ze vast te houden binnen de kerk.

Verstandhouding tussen geestelijken en parochianen
Zoals in een katholiek dorp was te verwachten bestond er een goede verstandhouding tussen geestelijkheid en parochianen. Ook omgekeerd had de plaatselijke geestelijke leiding vertrouwen in de haar toevertrouwde parochianen. Zoals reeds aangegeven, praktiseerde bijna iedereen. De kerkelijke diensten op zondag werden druk bezocht en bij elke dienst was het kerkgebouw tot in alle hoeken bezet. Arbeiders, die de bankpacht niet konden betalen volgden vaak staande "achterin" de vieringen. De pastoor en de kapelaan hielden hun "beminde gelovigen" steeds voor om de regels van de katholieke kerk goed op te volgen. Toch keek de kerkelijke leiding met zorg naar de opkomende industrie. Vele Brabantse geestelijken waren van mening dat door de industrie de arbeiders aan allerlei "slechte invloeden" waren blootgesteld. Over de industrialisatie eind 19e en begin 20e eeuw merkte L.J. Rogier op in zijn artikel Noord-Brabant gisteren en nu: "de omwentelingen die door deze beweging teweeggebracht worden, deden conservatieve zielzorgers weer het hart vasthouden. Menig pastoor verdedigde het isolement van zijn vredig dorp te vuur en te zwaard tegen al wat nieuw was."

Sinds 1870, na de opkomst van de industrie in het Duitse Ruhrgebied, waren van de vele Nederlandse arbeiders er enkele tientallen uit Berghem afkomstig. De pastoor en de kapelaan zagen dit met lede ogen aan omdat men zo gemakkelijk in aanraking kwam met de "slechte wereld". "Ruwe taal werd er gesproken". Nederlandse geestelijken zochten daar hun gelovigen op. Eveneens kapelaan J. Kitslaar bezocht bij tijd en wijle de uit zijn parochie afkomstige arbeiders. Deze woonden, soms met hun gezinnen, vaak voor korte of langere tijd in Rellinghausen en Rutenscheid. Hij bezocht dan o.a.

vergaderingen van de R.K. Duitse Vakbond voor arbeiders en hij spoorde de Berghemnaren aan zich daarbij aan te sluiten en niet in te gaan op communistische en socialistische arbeidsactiviteiten. Zo wilde kapelaan J. Kitslaar zijn arbeiders op "het rechte spoor" houden.
De Berghemse gelovigen kwamen op velerlei manieren in contact met hun priesters. Andere ontmoetingen vonden bijvoorbeeld plaats door huisbezoeken. De kapelaan of de pastoor kon als adviseur van de Christelijke-Boerenbond, de Rooms-Katholieke Middenstandsbond en de Rooms-Katholieke Werkliedenbond zijn invloed uitoefenen. Verder waren het lidmaatschap van de H. Familie, het lidmaatschap van de Mariacongregatie, de katechismusles in de kerk voor de schooljeugd en de preek tijdens de zondagsmis de voornaamste middelen om de parochianen te onderrichten in de katholieke godsdienst.

Burgemeester J. Keijzer
Volgens de grondwet van 1848 wordt de burgemeester bij koninklijk besluit benoemd. De gewoonte was de burgemeester uit de raad te benoemen of in ieder geval uit de plaatselijke bevolking.
De voorganger van burgemeester J. Keijzer was J. van Erp (9 september 1904 - 24 juli 1912). Hij kwam uit een welgestelde agrarische familie en was al sinds 1878 raadslid. Het burgemeesterschap was in die tijd dikwijls een erefunctie. De jaarwedde van J. van Erp bedroeg f. 365,-, terwijl een goed arbeider in die tijd al ruim f. 500,- per jaar verdiende. Het was de gewoonte dat de burgemeester zelf uit eigen middelen bijpaste om zijn ambt naar behoren te kunnen vervullen. J. van Erp had een zachtmoedig karakter, hij kreeg vauit de raad nogal eens kritiek, dat hij niet streng genoeg optrad tegen "beestigheden en drankmisbruik", die de laatste jaren alsmaar erger werden. Vooral tijdens carnavalsdagen en kermissen kreeg hij vaak te maken met vechtende jongelui. De agressiviteit van deze jongeren had waarschijnlijk te maken met verveling. Ruzie maken was vaak de enige uitlaatklep om de overtollige energie kwijt te kunnen.
De plaatselijke toneelvereniging en het zangkoor boden te weinig mogelijkheden. De Berghemse voetbalclub zou pas in 1919 worden opgericht. Om het vechten te beteugelen werd in 1909 de politieverordening verscherpt en opnieuw afgekondigd dat tijdens de kermis na half zes 's middags geen muziek meer mocht worden gemaakt.

Met de benoeming van burgemeester J. Keijzer in 1912 brak voor Berghem een nieuw tijdperk aan: voor het eerst een niet-ingezetene. De nieuwe burgervader kreeg met name de opdracht om orde en rust in het dorp terug te brengen. Als oud-beroepsmilitair was hij gewend aan strenge orde en tucht. Hij was van de duvel niet bang en trok er zelf mee op uit om vechtersbazen in de kraag te grijpen. Soms ranselde

hij zelf de schuldige af. Praktisch twee jaar na zijn ambts-aanvaarding was het met de vechtpartijen gedaan. Toch gebeurde het wel dat boze ingezetenen, die om een of andere reden wraak wilden nemen op de burgemeester, 's avonds of 's nachts alle ruiten van het gemeentehuis ingooiden.
Het niet zachtzinnig optreden van burgemeester J. Keijzer zette bij velen kwaad bloed. Met name zijn weigering aan inwoners om een bewijs van goed gedrag te verlenen omdat ze een keer dronken waren geweest streek velen tegen de haren: de burgemeester had, wat dat betreft, immers geen schone handen, want zelf dronk hij ook een stevige borrel.
In de periode 1914-1918 tijdens de eerste wereldoorlog kwamen van de vele Belgische vluchtelingen naar Nederland er ongeveer tweehonderd in Berghem terecht. Velen van hen verbleven voor enkele jaren in het plaatselijke bondsgebouw. Wegens de ernstige tijden ging de jaarlijkse kermis, in de eerste week van oktober, voorlopig vanaf 1914 niet door.

J. Keijzer,
burgemeester te Berghem
van 1912 tot 1920

Wethouder J.L. Klerks

De grondwetswijziging van 1917 voerde het algemeen kiesrecht in: eerst alleen voor mannen en in 1919 ook voor vrouwen. Op 4 mei 1919 werden in het hele land nieuwe gemeenteraadsverkiezingen gehouden en in Berghem vond een grote verschuiving van de raadsleden plaats. Door het bestaande belastingkiesrecht, dat wel een aantal keren versoepeld was, hadden vele arbeiders nog geen stemrecht. Daardoor hadden ze vaak weinig of geen invloed op de landelijke, provinciale en plaatselijke politiek. Dit veranderde dus drastisch in 1917 en 1919.
In Berghem waren het tot 4 mei 1919 vooral de agrariërs die het in de raad voor het zeggen hadden gehad.
Op 4 mei 1919 werden van de zeven raadsleden al meteen drie leden van de Rooms-Katholieke-Werknemers-Vereniging in de nieuwe raad gekozen. Van deze arbeidersvertegenwoordigers werd Johannes

J.L. Klerks,
wethouder te Berghem
van 1919 tot 1935

Leonardus Klerks (1877-1935) door de raad als eerste wethouder aangesteld. De resterende vier leden van de gekozen raad kwamen uit het agrarisch deel van de bevolking. Wethouder had in 1905 mede de plaatselijke afdeling van de R.K.W.V. opgericht.
Door de encycliek Rerum-Novarum werden in katholiek Nederland onder toezicht van de bisschoppen een aantal standsorganisatie opgericht en de arbeiders bleven daarbij niet achter.
Geboren in 1877, was Johannes Klerks al op jonge leeftijd in contact gekomen met de arbeiders-problemen. Voor hij in 1919 tot wethouder werd gekozen, had hij zich weten op te werken tot kleine zelfstandige: hij was keuterboer en handelde wat in kippen, eieren en groenten. Zo reisde hij wekelijks met paard en wagen naar de Nijmeegse markt, om er zijn koopwaar aan te bieden.
J.L. Klerks was als vertegenwoordiger van de R.K.W.V. een man die zijn achterban goed kende. In oktober 1919, toen weer voor het eerst na zes jaar een kermis werd toegestaan, was het wethouder Klerks die namens vele arbeiders verzocht het dansen met een uur te verlengen. Op de reden daarvan wordt nog nader ingegaan. De twee andere raadsleden van de R.K.W.V., W. van Heumen en H. de Louw, waren beiden als arbeider in loondienst.
Het invoeren van het algemeen kiesrecht, voor mannen in 1917 en voor vrouwen in 1919, had het gevoel van zelfbewustzijn bij veel arbeiders versterkt. Misschien was de revolutiepoging van Troelstra in 1918 daar mede debet aan. In elk geval kreeg de arbeidende klasse na de invoering van het algemeen kiesrecht zowel plaatselijk, provinciaal als landelijk een grotere invloed op wetgeving en bestuur.

De kermisrel

De clerus slaagde er tot in de 20e eeuw in om de levensstijl van de gelovigen vanaf de kansel in hoge mate te beïnvloeden.
Kermis houden en het deelnemen aan andere wereldse feesten, b.v. Gildefeesten, werd door de katholieke geestelijken als een zondig en een voor God onwillig gedrag beschouwd, waarvan de vierders zelf de verschrikkelijke consequenties moesten dragen. De kerk kon de

gelovigen wel op voorhand waarschuwen maar achteraf niet in bescherming nemen tegen de met ziekten en misoogsten straffende hand Gods. Door een met volharding gevoerd strategisch beleid, zoals het aandringen op wetgeving om de kermis in te perken (b.v. het dansen tot half zes 's middags), kreeg men controle op de volkscultuur. Bijna in geheel katholiek Nederland waarschuwden de geestelijkheid en parochiële missiepredikers tegen deze wereldse vermaken. Gemengd toneelspelen en musiceren, voetbal, handbal, korfbal, turnen en bovenal dansen werden met sacramentele middelen bestreden.

Mariacongregatie, H. Familie en Broederschap naar Kevelaar
De geestelijkheid probeerde mede door de standsorganisaties en de broederschappen de bevolking beter aan de kerk te binden. In 1899 werd in de St. Willibrordus-parochie een Mariacongregatie voor vrouwen opgericht tijdens de Missieweek van de paters Redemptoristen. Waarschijnlijk ontstond tijdens die Missieweek ook de Heilige Familie voor mannen. De leden van de H. Familie en de Mariacongregatie hielden regelmatig hun bijeenkomsten. Meestal op zondagmiddag in de parochiekerk. Tijdens de Missieweek van 1907 werd de Broederschap van de Bedevaart naar Kevelaar opgericht. Deze vereniging leidde vooral in de beginjaren een bloeiend bestaan. Trouw werd jaarlijks minstens één bedevaart naar Kevelaar georganiseerd. Allerlei wereldse vermaken en de gevaren, waartoe ook liberalisme, socialisme en communisme konden leiden, werden herhaaldelijk besproken. Leden van de Broederschap en congregaties mochten tijdens de jaarlijkse kermis geen bezoek brengen aan cafés waar werd gedanst, maar niet altijd werden de regels opgevolgd. In het jaar 1900 tekende pastoor Van Tetering het volgende op: De zoete voldoening van de congregatie (hij bedoelt hier de Mariacongregatie, voor vrouwen) werd in het najaar van 1900 verstoord door ene droevige gebeurtenis. Daar het alle congrationisten op straffe van verwijdering verboden is met de kermis in herbergen te dansen, hadden toch een zevental dit verbod overtreden en werden hierom uit de congregatie ontslagen. Dit laatste gebeurde zeer regelmatig want in 1902, 1905, 1912 en 1913 maakte de pastoor soortgelijke opmerkingen. Daarna tekende hij dit niet meer op.
Over de leden van de H. Familie (voor mannen) werden dergelijke opmerkingen niet genoteerd. Het is praktisch zeker dat leden van de H. Familie met de kermis gingen dansen. Maar die konden moeilijk allemaal als lid ontslagen worden...! Evenals elders in het bisdom zagen de geestelijke herders van de St. Willibrordus-parochie het dansen liever niet. In 1919 zou dit aanleiding geven tot een flinke ruzie tussen de burgemeester enerzijds en de pastoor en de kapelaan anderzijds.

Zoals uit het voorafgaande kan worden opgemerkt, vond de jaarlijkse kermis plaats op de eerste zondag van oktober, tot en met de woensdag daar op volgend. Door de Eerste Wereldoorlog had er in Berghem sinds 1913 geen kermis meer plaatsgevonden. Dit zal het verlangen naar een gezellige kermis hebben versterkt. Mede hierdoor is het begrijpelijk dat vele inwoners weinig behoefte hadden om te luisteren naar het verzet en de afkeer van de pastoor tegen het dansen. Op een zondag in augustus 1919 werd door de pastoor vanaf de preekstoel medegedeeld, dat er actie werd ondernomen om het dansen tijdens de kermis af te schaffen. Een vergadering werd belegd met de pastoor, de burgemeester en de vereniging voor "Eer en Deugd" er werd besloten het dansen met de kermis te verbieden. Eer en Deugd was een vereniging die de jeugd wilde beschermen tegen verkeerde invloeden van de moderne tijd.
De pastoor drong er op aan dat alle plaatselijke verenigingen een rekest zouden ondertekenen, waarin zij zouden verzoeken het dansen tegen te gaan. De besturen van de diverse verenigingen waren hiertoe niet bereid en eisten bovendien dat er volgens oud gebruik tijdens de kermis weer mocht worden gedanst.
De pastoor, de voorzitter van "Eer en Deugd", J. van den Heuvel en de burgemeester werkten echter voort om het dansen daadwerkelijk te verbieden. De bevolking was ontevreden en zo werden in een nacht bij de burgemeester en bij de secretaris van "Eer en Deugd", W. Smits, de ruiten ingegooid. Enkele dagen later sneuvelden de meeste ruiten van het bondsgebouw naast de kerk. Na nieuw overleg tussen pastoor, de secretaris van "Eer en Deugd" en burgemeester werd besloten met de kermis te laten dansen in een danstent en niet in de cafés. Verder werd besloten na één uur 's middags geen sterke alcoholische dranken te mogen schenken. De pastoor was met de voorstellen erg ingenomen.

Problemen
In een schrijven aan de bisschop merkte pastoor C. van Tetering het volgende op: "ik heb wel beaamd dat de danstent er mocht komen, maar dat wil volstrekt niet zeggen dat ik het dansen aan mijn parochianen heb aanbevolen." In zijn preek op kermiszondag 5 oktober 1919 vroeg de pastoor aan zijn parochianen om van deze dansgelegenheid geen gebruik te maken. Er zou immers voor, tijdens en na het dansen veel kwaad geschieden. Het dansen met de kermisdagen zou plaatsvinden van zondagmiddag tot en met woensdagmiddag van twee uur tot half zes en van maandagmorgen tot woensdagmorgen van acht uur tot één uur 's middags.
Op verzoek van loco-burgemeester J.L. Klerks gaf de burgemeester toestemming het dansen met één uur te verlengen. Dit gebeurde om het dansen in het "beruchte" danshuis "de Foemp" in de Korte Heistraat

tegen te gaan. De jonge werklieden wilden daar graag gaan dansen, maar met een uur verlenging wilde men dat tegengaan. Om die reden, dus om de jongelui bij "de Foemp" weg te houden gaf de burgemeester toestemming tot half zeven te dansen. Burgemeester Keijzer verklaarde nadrukkelijk in zijn brief aan de bisschop dat hij niets deed om de geestelijkheid tegen de haren in te strijken.
Kapelaan J. Kitslaar maakte al op kermiswoensdag tegenover een van de raadsleden van de R.K. Werklieden-Vereniging duidelijk dat hij zondags vanaf de preekstoel flink "kermis" zou houden. Dit deelde hij vrijdags opnieuw mee tijdens de sociale cursus van de werklieden. Na afloop van de cursus verzocht het bestuur de kapelaan te zwijgen, want in geen jaren was de kermis zo goed en zo ordelijk verlopen.
Tijdens de wekelijkse kathechismusles moesten de schoolkinderen extra bidden omdat er gedurende de kermisdagen zo gevloekt was. Maar de burgemeester noteerde: "Hetgeen ik op mijn ambtseed verklaar dat zulks onwaar is. Noch een vloek, noch een vuil woord is op straat, in de danstent of in de cafés gehoord."

Tumult in de kerk
Op zondag 12 oktober 1919 hield kapelaan J. Kitslaar tijdens de hoogmis, die om 10.00 uur begon, zijn aangekondigde "kermis"preek. De burgemeester merkte in zijn schrijven aan de bisschop hierover op, dat het een lage preek was tegen de burgemeester persoonlijk gericht, waarover bijna iedereen schande sprak.
Tot driemaal toe werd door de kapelaan beweerd dat de mensen niet naar het burgerlijk gezag moesten luisteren en de kermis zou bovendien heel smerig zijn geweest. "Het messteken was niet zo erg als het dansen in een tent." Er werd zoveel gezegd dat de mensen riepen dat de kapelaan maar moest eindigen.

De burgemeester die 's zondags onder de hoogmis als Suisse optrad, schreef dat hij aan het begin van de H. Mis voor orde en rust had gezorgd – waartoe volgens hem de pastoor en kapelaan nooit in staat waren. De kapelaan bleef de burgemeester laaghartig aanvallen, deze laatste geraakte danig van zijn stuk en ging achter de stoel van zijn vrouw staan. Nu het de aanwezigen duidelijk werd dat het de bedoeling was om de burgemeester te kleineren riepen zij de kapelaan van alles toe. De hele kerk was in rep en roer. De kapelaan wist van geen stoppen. Hierop verliet de burgemeester de kerk, roepend: "En de pastoor heeft het dansen in de tent goedgekeurd." Een aantal gelovigen volgde het voorbeeld van de burgervader. Na afloop van de hoogmis waren de kerkgangers zeer ontstemd over het optreden van de kapelaan.
De gehele zondag bleef het onrustig in het dorp, op straat en cafés werden er liedjes gezongen over kapelaan J. Kitslaar, onder andere: "Er is geen dikke Jan, die de kermis keren kan".
De kapelaan had nogal een fors, gezet postuur.

De burgemeester merkte in zijn schrijven aan de bisschop op dat de kapelaan zich wel zou verdedigen door te zeggen dat de pastoor zijn preek had gelezen en goedgekeurd, maar iedereen was ervan overtuigd dat de kapelaan andere woorden in zijn preek had uitgesproken. "Want het is waar, de kapelaan is onbetrouwbaar en verdraaid veelvuldig iemands woorden."

Correspondentie met Mgr. A. Diepen
Vanaf vrijdag 17 oktober 1919 tot en met woensdag 10 november de maand erna, werd er een drukke briefwisseling gevoerd tussen de bisschop enerzijds en de Berghemse pastoor, de burgemeester, de secretaris van "Eer en Deugd" en wethouder J.L. Klerks anderzijds.
Het schrijven van burgemeester J. Keijzer aan bisschop A. Diepen, d.d. 17 oktober 1919, is al aan de orde geweest.
Op 22 oktober 1919 erkende secretaris W. Smits van "Eer en Deugd" mede namens voorzitter J. van den Heuvel dat het aanvankelijk inderdaad de bedoeling was geweest het dansen met de kermis te verbieden, maar op aandringen van de R.K. Werklieden-Vereniging en na het ingooien van ruiten bij enkele notabelen en het bondsgebouw, had "Eer en Deugd" erin toegestemd om een danstent te plaatsen. De pastoor had er ook mee ingestemd. Deze brief werd door zowel de voorzitter en secretaris ondertekend.
Blijkbaar trachtte de pastoor in een schrijven het hele probleem te bagatelliseren. Hij merkte namelijk op dat de burgemeester de inwoners had aangespoord om te gaan dansen: in de preken van zondag 12 oktober werd door pastoor en kapelaan daarover hun teleurstelling uitgesproken. Bovendien vonden zij het jammer dat het dansen met één uur was verlengd. Uit verontwaardiging daarover verliet de burgemeester de kerk. De preek had geen andere inhoud dan al algemeen bekend was. Verder hadden de pastoor en kapelaan met eer en geweten gehandeld.
De Berghemse parochieherder ontving van zijn bisschop een pittig antwoord terug, daarin kwam onder andere het

Mgr. A.F. Diepen

verschil tussen pastoor en burgemeester tot uitdrukking: namelijk dat J. Keijzer reclame gemaakt zou hebben voor het dansen, dit werd door de laatste pertinent ontkend. Verder merkte de bisschop op dat de pastoor op zondag in de vroegmis van 12 oktober wel gematigd had gepreekt over de voorbije kermis, maar dat was niet het geval met de preek van de kapelaan tijdens de hoogmis. De burgemeester kreeg van de bisschop gelijk wat betrof de danstent en het uur verlenging. De bisschop vond het onverstandig van kapelaan Kitslaar dat deze zich tevoren in ongunstige zin over de kermis had uitgelaten.
In hetzelfde schrijven verzocht de bisschop om vanaf de preekstoel te verklaren dat de preek van de kapelaan niet tegen de burgemeester persoonlijk was gericht.
De Berghemse burgervader had nog geen antwoord ontvangen op zijn eerder schrijven aan de bisschop. Hij schreef daarom op 4 november een korte en krachtige brief waarin hij op spoedig antwoord aandrong over de klachten die hij kenbaar had gemaakt, met name die ten opzichte van het gedrag van de kapelaan. De burgemeester verwachtte een antwoord omdat hij met een stilzwijgen geen genoegen kon nemen.
In een nieuw schrijven van de pastoor aan de bisschop berichtte hij de preek van de kapelaan tevoren te hebben gelezen en goedgekeurd. De pastoor was tijdens de preek niet in de kerk aanwezig, maar hij kon zich niet voorstellen dat zijn kapelaan iets anders zou hebben gezegd. Hij deelde mee dat hij niet in het openbaar vanaf de preekstoel kenbaar kon maken dat de preek niet tegen de burgemeester persoonlijk gericht was geweest: dit zou het prestige van de plaatselijke geestelijken te veel aantasten.

In de doofpot

Door de weigering van de pastoor in deze kwestie iets voor de burgemeester te ondernemen was bisschop A. Diepen zo verstandig zelf het initiatief te nemen en de burgemeester persoonlijk een brief te schrijven. Hierin merkte hij op dat hij van pastoor C. van Tetering vernomen had, dat er in de preek van zondag 12 oktober geen boze opzet zat de burgemeester te beledigen. De bisschop zou hiervan gaarne opnieuw getuigen bij een persoonlijke ontmoeting met burgemeester J. Keijzer. Hij deelde overigens wel mee dat het niet mogelijk was dit vanaf de preekstoel te verklaren. "Verder is het laten rusten van de geheele zaak veruit voor allen in het bijzonder voor U Edelachtbare de verstandigste raad."

"De Provinciale Noordbrabantsche Courant", "De Gelderlander" en "De Stad Oss" besteedden aan deze rel geen enkele aandacht.

Slot

Na afloop van de "kermisrel" kan moeilijk worden aangegeven, wie aan het langste eind trok. Het is wel zo, dat zowel pastoor C. van Tetering, kapelaan J. Kitslaar en burgemeester J. Keijzer geen van drieën met geheel schone handen uit de ruzie te voorschijn kwamen.
Met kapelaan J. Kitslaar schijnt de burgemeester moeilijk door een deur gekund te hebben, want de burgemeester noemde de kapelaan "onbetrouwbaar, die steeds iemands woorden verdraaide."
Anderzijds zou men kunnen concluderen, dat burgemeester J. Keijzer zich in zijn schrijven aan de bisschop niet erg tactvol uitliet over de plaatselijke parochieherders. Was het een botsing van persoonlijke karakters of kon hij weinig begrip opbrengen voor de twee priesters die een grote invloed uitoefenden op het leven van bijna alle dorpsbewoners?
De pastoor en de kapelaan hadden zich niet zo in extremis moeten bezig houden met de organisatie van het dansen. Waar en wanneer er werd gedanst viel duidelijk onder de bevoegdheid van het college van burgemeester en wethouders en de gemeenteraad.
Verder had de kapelaan zich in zijn verzet tegen het dansen moeten onthouden van emotionele uitlatingen.
Pastoor C. van Tetering, die het allerbeste met zijn parochianen voor had, wilde de kool en de geit sparen door enerzijds de danstent te tolereren en anderzijds te wijzen op de "gevaren" van het "zondige" dansen.
In 1920 werd de kermis verplaatst naar de laatste zondag van augustus en het dansen na half zes bleef verboden. De pastoor en de kapelaan waren waarschijnlijk wel content met deze verschuiving van de kermisdatum. Eind augustus staat de zon immers langer boven de horizon en toezicht en controle zijn dan beter te realiseren. Seizoenarbeiders die ook vanuit Berghem in West-Nederland werkten en na 1918 soms ook nog in het Duitse Ruhrgebied, werden door de verschuiving van de kermisdatum benadeeld, omdat ze eind augustus nog niet waren teruggekeerd van hun werk.
Voor het agrarische deel van de bevolking was het eveneens moeilijker om kermis te vieren, omdat eind augustus nog veel boerenarbeid moest worden verricht.
In het algemeen heeft de kerkelijke leiding zich na 1920 in toenemende mate toegeeflijker opgesteld tegenover het dansen en andere "wereldse" vermaken; toneel, voetbalsport, turnen, film enz. Hun motief was dat aanpassingen en concessies te prefereren waren boven conflicten, die voor de katholieke eenheid nadelig konden zijn en de gelovige katholiek in een moeilijke situatie en soms in gewetensnood kon brengen. Nog heel lang zag de kerkelijke overheid de profane, niet-kerkelijke, wereld en de wereld van de katholieke godsdienst als

twee tegengestelde polen. De gelovige mens heeft door zijn constellatie echter met beide te maken en deze twee schijnbaar tegengestelde zaken kan men wel onderscheiden, maar niet gescheiden houden.

Nawoord

De goede en brave pastoor C. van Tetering zou tot aan zijn overlijden op 17 oktober 1937 in Berghem pastoor blijven. Hij bleef als zodanig een trouw herder voor al zijn parochianen.
Kapelaan J. Kitslaar werd in 1925 benoemd tot pastoor in het dorp Zeeland. Zijn heftige karakter liet hij daar eveneens duidelijk blijken. Zo was hij van mening dat het passerende gemotoriseerde verkeer zéker voor een priester behoorde te stoppen, wanneer deze de straat wilde oversteken. Die opvatting werd hem noodlottig. In 1935 werd hij bij het oversteken van een straat in het dorp door een motor overreden.
Burgemeester J. Keijzer had al voor de bewuste kermiszondag in 1919 naar een nieuwe plaats als burgemeester gesolliciteerd en het solliciteren werd na 12 oktober 1919 met alle ijver voortgezet.
Op 5 april 1920 werd hij benoemd tot burgemeester van Stompwijk en Veur en enkele jaren later werd hij burgemeester van Leidschendam. Daar is hij in 1940 overleden.

L.P. van den Heuvel, Heesch

Pastoor C. van Tetering wordt met de koets naar een afspraak gebracht, Johannes Klerks is voerman. (foto: H. van de Camp)

NOODZIEKENHUIS 1944-1945

Maria en Jantje Hendriksen evacuée-verpleegsters in Berghem

Mevrouw Maria Doets-Hendriksen uit Den Haag schreef in 1995 aan het adres "Berghem bij Oss" een briefje dat via het bejaardenhuis bij de Heemkundevereniging terecht kwam.
De inhoud was niet meteen duidelijk, maar na enig ontcijferen bleek dat mevrouw Doets-Hendriksen aan de gemeenschap Berghem wilde laten weten dat zij vaak met grote dankbaarheid terugdenkt aan de periode waarin zij, samen met haar zus Jantje, in het noodziekenhuis in Berghem heeft mogen werken.

Wij hebben haar een brief teruggeschreven en verteld dat de Heemkundevereniging zeer geïnteresseerd was in haar ervaringen in Berghem. Die brief was voor haar aanleiding om ons te bellen.
Uit dat telefoongesprek bleek dat de aardige en intelligente mevrouw Doets haar denken en spreken helaas niet meer steeds zodanig kon coördineren dat ze zelf over haar rijke levenservaring in de periode van oktober 1944 t/m mei 1945 kon vertellen. Onze brief had zij echter aan haar zus mevrouw Jantje de Haas-Hendriksen in Wageningen gegeven waardoor het kontakt over dit onderwerp toch een verder verloop kon krijgen.

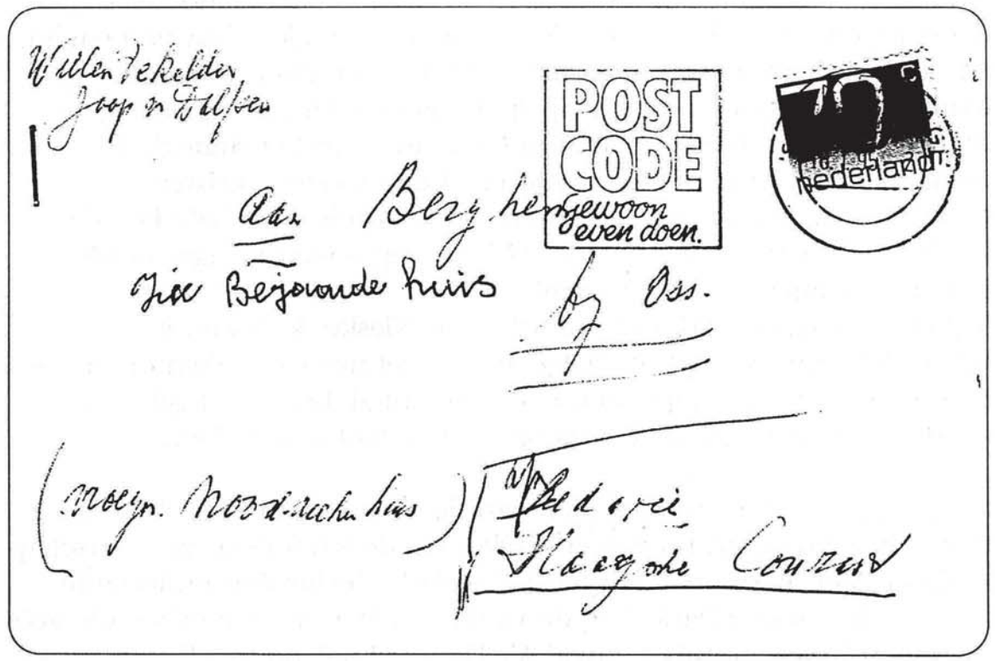

Het ontcijferen van deze envelop met het adres: Aan Berghem bij Oss, Vroeger Noodziekenhuis, werd de aanleiding voor dit artikel.

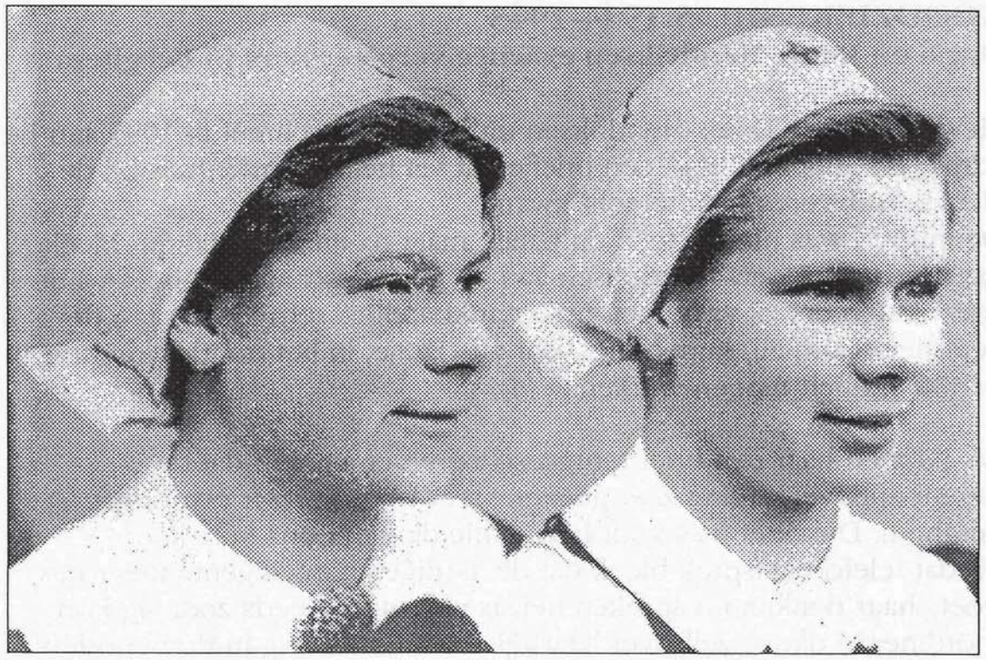

De zusjes Hendriksen; links Maria, rechts Jantje.

Op de Wageningse Berg

In Wageningen hebben wij Mevrouw Jantje de Haas-Hendriksen ontmoet en ook haar zus Mevrouw Nieske de Leeuw-Hendriksen met haar echtgenoot, de heer Joop de Leeuw, die nu allen daar woonachtig zijn. Alleraardigste mensen die hun verhaal doen over de familie Hendriksen, die door de dichtbij zijnde dreigingen van de oorlog in oktober 1944 hun huis en haard in Opheusden in het strategisch belangrijke rivierenland tussen Rijn en Waal moesten verlaten.
Met de kruiwagen als enig vervoermiddel vertrok de gehele familie Hendriksen – vader, moeder met 12 kinderen – naar veiliger oorden. Hun onderkomen werd Berghem!
Joop de Leeuw, de verloofde van dochter Nieske, kon vanuit Opheusden zijn woonplaats Wageningen niet meer bereiken omdat de veerpont direct nadat zij waren overgezet tot zinken werd gebracht, waardoor hij "genoodzaakt" was om zijn verloofde te volgen.

De streng gereformeerde familie, "van de zwarte kousen kerk" zoals ze dat zelf zeggen, werd nu toevertrouwd aan de katholieke gemeenschap Berghem. Men herinnert zich uit die periode slechts één protestante familie, Veldwachter Parlevliet, de vader van Herman Parlevliet, die zo'n moedige rol speelde bij de Royal Air Force ("England Spiel").
Zie 't Vagevenster nummer 3 van februari 1994 voor een uitvoerige beschrijving daarover.

Vanwege de beperkte ruimte per gastgezin kon de familie Hendriksen niet als een geheel worden ondergebracht.
Vader, moeder en een aantal kinderen kwamen bij Café Klabbers (het huidige Pizza Grill House). Café Klabbers bood tevens onderdak aan een familie Opperman uit Driel die tijdens hun verblijf in Berghem hun 25-jarig huwelijksfeest vierden. Er werd zelfs een foto voor het café gemaakt waarop het gehele gezelschap voorkomt.
Op deze foto zijn ook duidelijk herkenbaar Jan Thijsen, de zoon van de schoolmeester, en de muzikant Gerrit van Schaijk die als een virtuoos de trekharmonika speelde bij vele feestjes. Gerrit van Schaijk is in 1983 overleden.

Zusters van Liefde

De dochters Maria en Jantje Hendriksen deden hun tijdelijke "intrede" bij de Zusters van Liefde in het Klooster waar men duidelijk behoefte had aan uitbreiding van de verpleegkundige staf in het noodziekenhuis. De staf bestond toen uit Zuster Maria Lamberta, Zuster Generosa en "Zuster" Lilly Bijvoet die veel goed werk heeft verricht voor Berghem en in het bijzonder voor de evacués die haar niet voor niets "De Engel van Berghem" noemden. Ook maakten zich in het noodziekenhuis verdienstelijk Marie van den Broek uit de Heistraat (dochter van

Deze foto is genomen voor café Klabbers ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijksfeest van familie Opperman (evacués). In het midden het zilveren paar, omringd door familie en vrienden. Linksboven muzikant Gerrit van Schaijk, rechtsonder, staand, Jan Thijssen.

Hanneske van de Broek en Mieke van Heumen) en Mina den Brok (van Wim den Brok) die wat dieper weg in de Hei woonde.
De plaatsing van de zusjes Hendriksen in de verpleging was geen toeval; men had een voorliefde voor die richting en wellicht is de ervaring in het noodziekenhuis in Berghem voor hen ook de aanzet geweest om zich vanuit Berghem aan te melden voor het Vrouwen Vrijwilligerskorps, waarvoor men werd gerekruteerd in kasteel Bouvigne in Breda.
De periode in het noodziekenhuis was een bijzondere ervaring. Het kloosterleven, dat ook daar duidelijk voelbaar was, heeft men toch ook als heel fijn ervaren.
Bidden was uiteraard een dagelijks gebeuren. Dat kon men eenvoudigweg ook niet vergeten, want men werd er vaak genoeg aan herinnerd. Zeker wanneer de vliegende bommen (de V-1's) overraasden en het heftige geronk en geknetter van de motor plotsklaps ophield door brandstoftekort of een andere storing, dan was het gevaar groot en ging men op de knieën om te bidden.
Men herinnert zich uit die tijd ook de gebedjes die op "puur zelfbehoud" zouden kunnen duiden:

Onze Lieve Vrouwke
Geef hem nog een douwke
Dat hij valt, niet op onze zolder
Maar heel ver weg in de polder

De familie Hendriksen is er echter van overtuigd dat dit bidden voor zelfbehoud niet typisch een Berghem's trekje was, getuige een alternatieve versie:

Geef hem nog een extra zucht
Dat hij valt, maar niet in Vught

Patiënten en slachtoffers
Het noodziekenhuis was in de bewaarschool ondergebracht en moest steeds met meer bedden en lokalen worden uitgebreid door de sterke toename van het aantal tuberculose- en difteriepatiënten in de oorlog. Vanwege het besmettingsgevaar waren die afdelingen geïsoleerd van de andere zieken.
Er was één lokaal in gebruik voor tuberculosepatiënten, een voor andere zieken en nog later werd het derde lokaal ingericht voor difteriegevallen.
Zeker toen de eerste luchtlandingen plaatsvonden moesten tevens extra bedden worden gereserveerd voor opvang van eventuele slachtoffers.

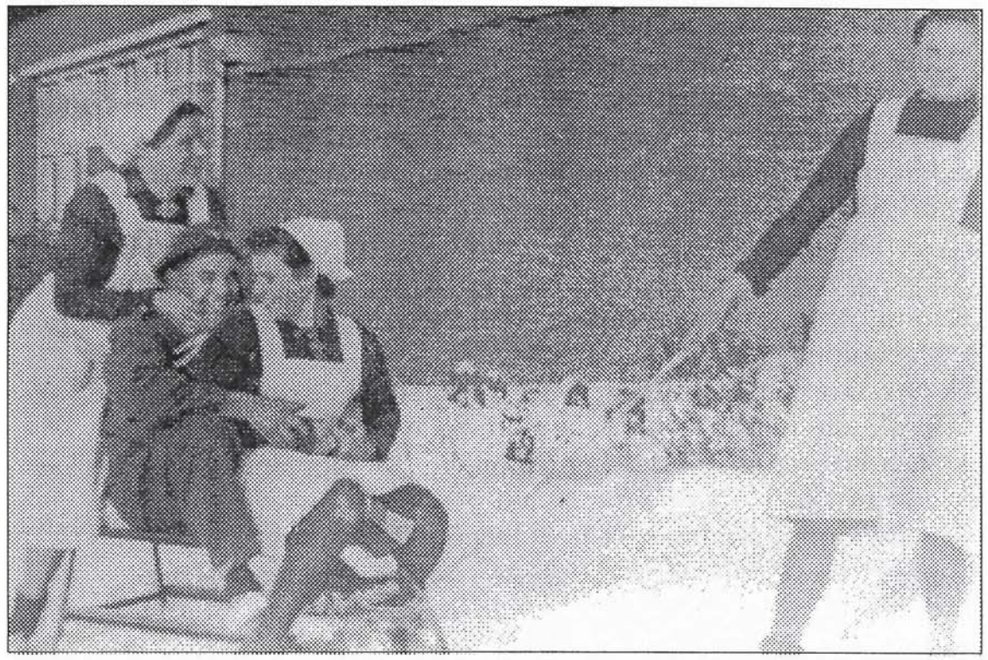

Winter 1944 Bewaarschool-Noodziekenhuis. Tijd voor een verzetje in de sneeuw. V.l.n.r. Maria Hendriksen, een Canadese soldaat en Maria van den Broek. Jantje Hendriksen trekt de slee.

Vooral op 18 augustus 1944 was het spannend toen om 7 uur 's avonds de trein schuin tegenover de Zusters werd beschoten. Gelukkig waren er geen doden. Drie gewonden werden het huis binnengedragen. Een van de slachtoffers had een kogel dwars door de long en een ander was ernstig aan het been verwond. Na een eerste verzorging werden deze gewonden nog dezelfde avond naar het ziekenhuis in Oss gebracht.

Het noodziekenhuis kende ook machteloze dagen.
Zo herinnert men zich nog duidelijk het noodlottig ongeval op 21 februari 1945, waarbij de vierjarige Jantje Megens van het Molenveld (woonde naast Bakker Boeijen) om het leven kwam. Jantje werd door een militaire truck gegrepen, doordat de chauffeur geen enkele controle meer had over het stuur. Een zwarte dag die ook een duidelijke schaduw wierp op de bevrijding van Berghem.

Op 26 februari was Berghem voor de tweede maal massaal in diepe rouw. Op die dag verloor de zevenjarige Joke van den Heuvel uit de Heistraat door een ongeval het leven. Zij was bruidsmeisje bij de Eucharistieviering van het gouden huwelijksfeest van de familie Huibers-Loeffen. Zij struikelde vlak voor een volgwagen en werd overreden. Zij overleed kort na het ongeval in ons noodziekenhuis.

't Mollestraatje en omgeving
Dochter Nieske kwam bij meester Thijsen in het Mollestraatje (nu St. Willibrordusstraat) die toen het huidige pand nr. 30 bewoonde. Dit huis is uiterlijk nog duidelijk herkenbaar aan de specifieke windveren met biddende nonnekesfiguren, waarmee het ook toen gesierd was.
Men herinnert zich nog goed de toenmalige buren. Meester Gielen met zijn aardige vrouw, de vroedvrouw die vaak op klompen liep en die gedurende een groot aantal jaren veel kinderen in Berghem ter wereld heeft geholpen.
Ook bewaart men bijzondere herinneringen aan Koosje Boeijen en Piet den Brok, die het huis aan de andere zijde ernaast bewoonden.
Het staat wat terug van de weg (nummer 28). Momenteel woont daar Dorien van Erp.
De "achterburen" waren ook heel belangrijk, want daar logeerde, na enige "omwegen", Joop de Leeuw, de verloofde van Nieske Hendriksen.

Die achterburen waren Nard en Dina Kocken aan de Rogstraat (nu Julianastraat), wiens tuin in verbinding stond met die van Thijsen. Dat was een geluk want het verbindingspad, het Stevensstraatje, tussen het Mollestraatje en de Rogstraat, tussen Gielen en Thijsen, en dat bij Smederij Lammerts uitkwam, werd nauwlettend gecontroleerd door de

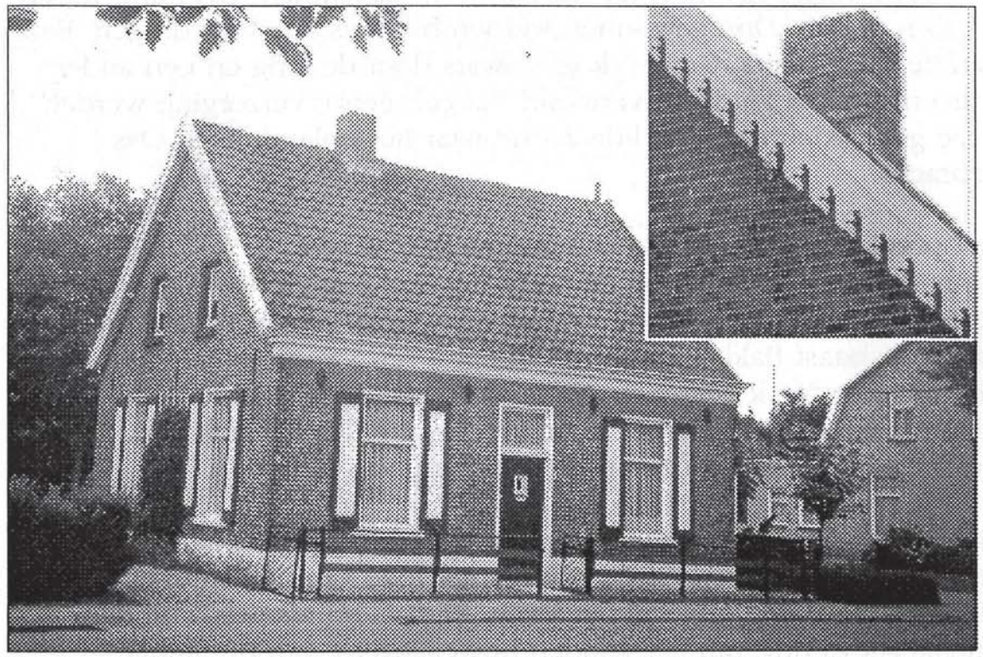

Het huis van meester Thijsen, St. Willibrordusstraat 30. Nu woont er familie van Heumen. Inzet rechtsboven: detail windveerversiering met biddende nonnekes.

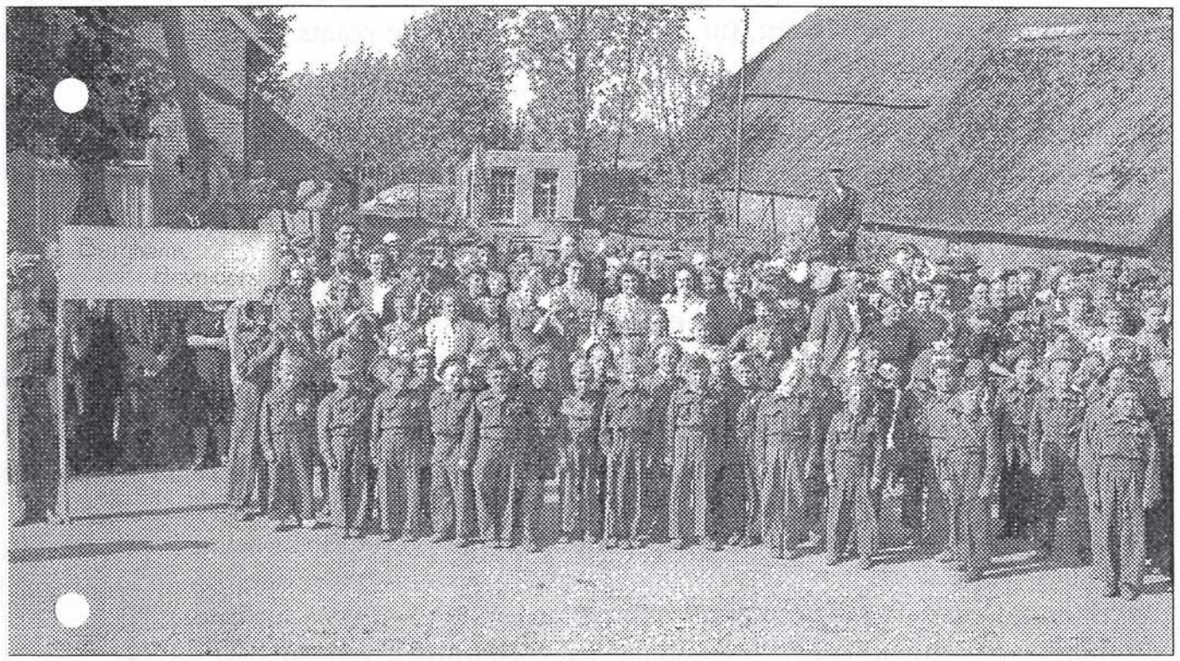

Minisoldaatjes, de kinderuniformpjes werden door Marie van Oss gemaakt.
(Fotoarchief Gemeente Berghem, Streekarchief, Oss).

militairen, zeker tussen zes uur 's avonds en half acht 's ochtends in de periode dat er niemand op straat mocht zijn.
De familie Kocken werd vlak na de bevrijding in september aangenaam verrast toen hun "verloren" zoon Dorus in het uniform van de Prinses Irene Brigade, na een jarenlange afwezigheid, ineens voor hen stond. De goeie oudjes ontdekten pas dat het hun zoon was toen hij zijn helm afnam en uitschreewde "Moeder, ik ben het!". Dorus was voor de oorlog bij de koopvaardij. Men had er thuis geen weet van dat hij in mei 1940 in Engeland was gestrand omdat Nederland niet meer bereikbaar was vanwege de Duitse bezetting.

Joop de Leeuw was eerder te gast bij Marie van Oss, de weduwe Peters die met haar zoon Piet op de Gement woonde. Marie is later hertrouwd met Gijs van Iperen. Alleen Gijs is nog in leven en woont in Oss. Vele toen jeugdige Berghemnaren zijn Marie ongetwijfeld dankbaar voor de prachtige kinderuniformpjes die zij voor de bevrijdingsoptocht maakte uit militaire kleding. Hoeveel en voor wie die waren kunt u zien op de fraaie foto gemaakt door Paul Humpig.

Ook herinnert Joop de Leeuw zich zijn verblijf bij Nol van de Camp aan de Osseweg nog, waar ze op de deel een groot biljart hadden.
En niet te vergeten de vele discussies en vooral sterke verhalen bij Keesje van der Sloot, de gezellige barbier/kapper en broodbezorger op

de hoek van de Koppelsteeg, nu Osseweg, op dezelfde plaats waar zoon Frans de kapperszaak heeft.

Bij meester Thijsen was ook een Canadees officier ingekwartierd, majoor Osborn. Het is zeker aan mevrouw Thijsen te danken dat de huishoudelijke regels niet overtreden werden, en dat er ook geen "wrijving" ontstond tussen de militair en de meisjes.
Majoor Osborn was aardig, maar versliep zich wel eens en vroeg mevrouw Thijsen daarom of de meisjes hem niet konden wekken. Daar werd wat op gevonden; Nieske zou dat wel even regelen. De eerstvolgende ochtend was de majoor in "diepe" slaap... Nieske liep naar buiten, bonsde op het venster en riep "heraus! heraus!". De majoor had het, na van de eerste schrik te zijn bekomen, helemaal begrepen...!

Plaagstootjes kwamen meer voor. Zo vond men dat de majoor veel te veel sliep. Er moest maar eens harder "gewerkt" worden voor de bevrijding. Zo af en toe verplaatste men daarom de vlaggetjes waarmee de majoor op zijn strategische landkaart de vorderingen van de geallieerden bijhield op basis van radioberichten. In een fase waarin nauwelijks vooruitgang werd geboekt en men alleen nog maar heel voorzichtig durfde te hopen op betere tijden stond er zowaar plotseling een vlaggetje in Keulen...

Kees van der Sloot was broodbezorger bij bakker Berndsen, gefotografeerd met zijn paard en broodkar voor café C. Smits op de Osseweg. Knippen en scheren deed hij in zijn kapperszaak aan de Osseweg. (Foto: Mevr. J. Gremmen-van der Sloot)

Naar de kerk en pater Broess
Ook al voelde de familie Hendriksen zich aardig thuis in het katholieke gebeuren, toch had men ook de behoefte om een eigen protestantse kerkdienst bij te wonen in Oss.
Op een zondag waagde men zich op pad, uiteraard te voet, naar het toenmalige Nederlands Hervormde Kerkje aan het Walplein (de plek waar nu V&D is gevestigd) voor de dienst van Ds. Boenders. Die poging werd hun bijna fataal. Ze werden aangehouden door de Binnenlandse Strijdkrachten die toen in Oss patrouilleerden. Men vertrouwde het niet. De familie sprak geen Brabants en ook hun kerkverhaal klonk niet sterk genoeg. Ze werden opgebracht in het toenmalige Gemeentehuis, Villa Constance/Johanna, het huidige Jan Cunen Museum, waar een aantal militairen (of burgers in een of ander uniform) een oordeel mocht uitspreken. Er werden allerlei vragen gesteld om er maar achter te komen wat niet-Brabanders in Oss te zoeken hadden. Het leek wel een tribunaal. Maar gelukkig, een blik van herkenning tussen mevrouw De Leeuw en een officier bracht redding. Wat bleek? De officier was in 1940 ingekwartierd geweest bij familie De Leeuw in Opheusden. Hoe het lot je kan welgevallen...!
Maar voortaan bleef men toch maar zo dicht mogelijk bij huis...!

Pater Broess werd een goede vriend van de familie Hendriksen. In dat gezellige Mollestraatje, waar ook de andere "Broessen" woonden – Sjef Broess als postkantoorhouder en twee andere broers, Toon en Frans, in de slagerij naast de toenmalige jongensschool die in gebruik was door de geallieerden – hing een bijzondere sfeer. In dat straatje gebeurde ook veel! Ook toen al...!

In de ogen van de jeugd ging pater Broess ook wel eens buiten zijn boekje. De verloofde van Nieske Hendriksen had een plaatsje gevonden tegen de brievenbus van het toenmalige postkantoor (waar Gert Jan Theunisse ook nog heeft gewoond) om rustig afscheid te kunnen nemen. Pater Broess kreeg dat in het oog en zei dat ze "de paden des duivels" bewandelden. Maar het stelletje vond van niet, en antwoordde dan ook spontaan "Pater, wij bewandelen de paden des duivels niet, wij vrijen!".
De pater rapporteerde het voorval toch aan moeder Hendriksen, die heel resoluut was en zei: "Wij zijn hier te gast. We kunnen ons dit gedrag niet permitteren. Jullie blijven voortaan binnen."
Sociale controle ging in die dagen nu eenmaal ver. Zo vroeg de aardige Mevrouw Thijsen of Nieske Hendriksen haar zoontje Jan wilde begeleiden naar de biechtstoel. Dat was nodig omdat Jan anders ongemerkt "heel vlug erin en eruit wipte", zonder het luikje zelfs maar gezien te hebben.

Vader Hendriksen had vanaf het begin in Berghem een motto: niets voor niets! "We moeten werken voor datgene wat de gemeenschap in Berghem voor ons doet, dus handen uit de mouwen!"
Zijn dochters deden, zoals gezegd, hun opperste best bij de zusters. Ook bij notaris Bijvoet ging men helpen wanneer daar uitgebreid bezoek was, bijvoorbeeld bijeenkomsten van het Rode Kruis. De zonen assisteerden links en rechts de boeren en ook in de gaarkeuken van de Canadezen werd goed werk verricht.

Vader Hendriksen vond dat pater Broess op zijn verjaardag voor zijn goede werk een cadeautje moest hebben en dat werd gedaan in de vorm van geld, waarmee de pater weer iets goeds kon doen voor mensen die het minder hadden. Ook werd er een extra Heilige Mis opgedragen ter intentie van een spoedige bevrijding van het Duitse juk. Dit werd een bijzondere ervaring voor de gereformeerde familie Hendriksen. In de St. Willibrordus-parochiekerk werd de eerste bank voor hen gereserveerd. Men begreep weliswaar lang niet alles, omdat het een echte Gregoriaanse Mis was, maar één ding was duidelijk: pas als de nonnen gingen staan was de Heilige Mis teneinde.
Het was zover; de nonnen verzochten de familie mee te gaan, nog verder naar voren en wel naar de sacristie. Daar werd men getrakteerd op koffie met krentebrood. Een ervaring om nooit te vergeten.

Normaal duurde de gezongen H. Mis van twaalf uur erg lang; tijdens die zondagsmis bleef alles stil in het noodziekenhuis. Voor even werd er vergeten dat het oorlog was. Alleen de aanwezigheid van een Canadese officier herinnerde eraan dat het oorlog was.

Zowel pater Broess als pa Hendriksen vonden dat die H. Mis heel nuttig was geweest, maar dat die zeker een half jaar eerder gehouden had moeten worden, want een week later kon met de definitieve doorstoot naar Duitsland worden begonnen.

Naar huis terug
Het zou nog beter worden, ook het noodziekenhuis werd langzamerhand overbodig. De weinige patiënten die er nog verbleven gingen naar elders.
Na 17 april 1945 kwam de bewaarschool weer vrij voor onderwijs-activiteiten.
Dat werd ook het vertrek van de geallieerden uit Berghem en het afscheid van de evacués, die weer terug mochten gaan naar hun eigen huis en haard, waar, naar inmiddels bekend was geworden, helaas wel alles was leeggeroofd.
Notaris Bijvoet, die goed op de hoogte was van het wel en wee, liet de evacués niet met lege handen huiswaarts gaan. Met een tafel, stoelen, ledikanten, dekens, twee schapen, zakken cement, en niet te vergeten een schilderijtje van Leonardo da Vinci (een reproduktie uiteraard!) kon de terugtocht beginnen.

Maria en Jantje Hendriksen gingen niet huiswaarts; die gingen zich inzetten voor het Vrouwen Vrijwilligerscorps op verschillende plekken in de wereld. Het leverde mevrouw Maria Doets-Hendriksen veel onderscheidingen op. Wij hopen dat zij een rustige oude dag mag hebben in Huize Tabitha in Den Haag.

Berghem blijft haar erkentelijk voor haar diensten in 1944-1945 en wij bedanken haar voor het briefje dat zij ons schreef en dat de aanleiding was voor dit verhaal.

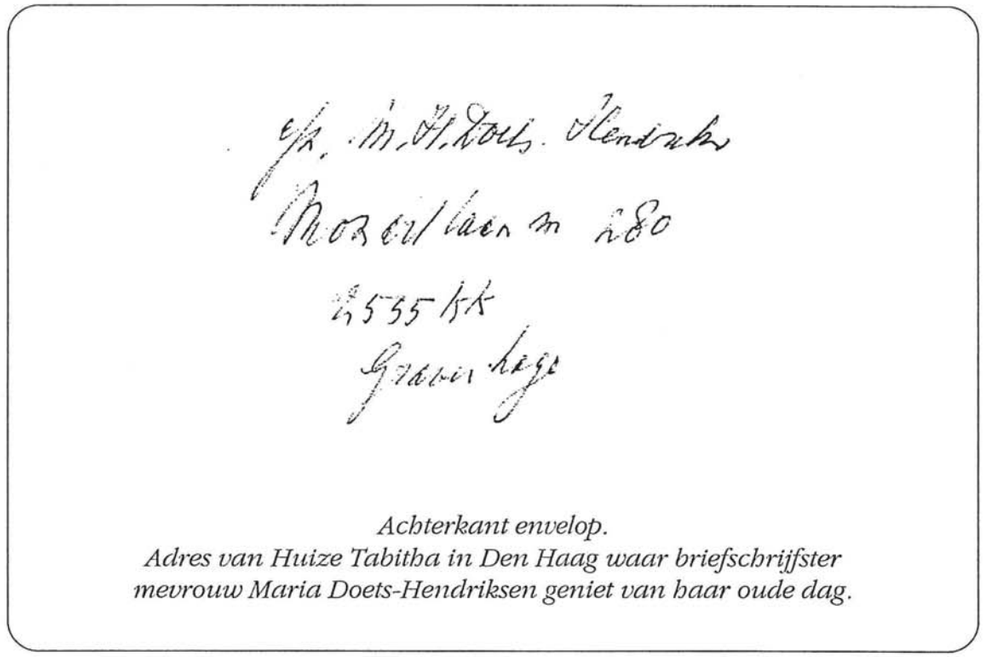

Achterkant envelop.
Adres van Huize Tabitha in Den Haag waar briefschrijfster mevrouw Maria Doets-Hendriksen geniet van haar oude dag.

Onze dank ook aan mevrouw Jantje de Haas-Hendriksen en de heer en mevrouw Joop en Nieske de Leeuw-Hendriksen voor hun bijdrage.

Herman van de Camp, Berghem
Gerrit Laurenssen, Oss

Foto's: familie De Haas-Hendriksen.